

TERMIN VA TERMINOLOGIYA TUSHUNCHALARINING TARIXIY- NAZARIY O'ZIGA XOSLIKLARI

Maxmudov Zafar Mardanovich

Samarqand Davlat tibbiyot universiteti Tillar kafedrasi assistenti

Shodiyev Xasan

Samarqand davlat tibbiyot universiteti talabasi

Annotatsiya: *Filologiyada soʻz va termin, ularning semantik-strukturaviy xususiyatlarini tadqiq etish, terminologlar universalligi tufayli har qanday hodisa yoki jarayonni ifodalashi, terminning ikki qirrali mohiyat ekanligi, soʻz nominativ yoki aniqlovchi vazifani bajarishi mumkinligi haqidagi munosabatlar tahliliga eʼtibor berildi. Terminni nazariy farqlash, amaliy qoʻllash holatlari oʻrganildi.*

Kalit soʻzlar: *filologiya, termin, lingvistika, dinamika, terminologiya, feʼl atamalari, ot atamalari, sifat atamalari, soʻz, morfema, leksema.*

Annotation: *In philology, attention was paid to the study of words and Terms, their semantic-structural features, the analysis of relationships in which terminologists, due to universality, represent any phenomenon or process, the term is a double-edged essence, the word can perform a nominative or determinative function. Theoretical differentiation of the term, cases of practical application were studied.*

Keywords: *philology, term, linguistics, dynamics, terminology, verb terms, noun terms, adjective terms, verbal, morpheme, lexeme.*

Аннотация: *В филологии особое внимание уделялось исследованию слова и термина, их семантико-структурных особенностей, анализу отношений, которые в силу универсальности терминологии могут обозначать какими-либо явлениями или процессами, является ли термин двусторонней сущностью, может ли слово выполнять номинативную или*

определяющую функцию. Изучены теоретическая дифференциация термина, случаи практического применения.

Ключевые слова: *филология, терминология, лингвистика, динамика, терминология, глагольные термины, существительные, прилагательные, слово, морфема, лексема.*

Terminning o'ziga xos xususiyatlariga, uning shakli va mazmuniga e'tibor qaratgan, shuningdek terminologiyaga buyurtma berish masalalariga to'xtaladigan birinchi nashrlarning mualliflari D.Lotte, E.Dresen, A.Lesoxin, S.Chapliquin, G.Vinokur, A.Reformatskiy. Ularning fundamental asarlari umumiy xarakterga ega bo'lib, atama nazariyasi, tilning leksik tizimidagi o'rni, shuningdek, ilmiy bilimlarning verbalizatsiyalangan birligi sifatida atamaga qo'yiladigan talablarga bag'ishlangan edi. "Termin" maqolasini A.Reformatskiy 1922 yilda yozgan, lekin faqat 1994 yilda nashr etilgan. Olim bu atamani falsafiy nuqtai nazardan ko'rib chiqqan va bilish jarayonida terminlarning ulkan rolini ko'rsatgan. Muallifning so'zlariga ko'ra, «fan va falsafa - bir tilli organizmning ikki qo'li» va bu atama - ilmiy bilimlarni jamlashga qodir bo'lgan fikrning cho'qqisi, "pishgan so'z", "yetuk so'z"dir. Muallif atama va "kundalik so'z" o'rtasidagi farqni asoslab berdi. Aytishimiz mumkinki, ushbu maqola terminologik birlikning murakkab mohiyatini tushunishga zamin yaratdi. Mahalliy terminologiyaning shakllanishi D.Lotte nomi bilan bog'liq. Aynan u terminologiyani o'rganish zarurligini asoslagan, shuningdek terminologiyani o'rganishning tasniflash (statik) yondashuvining asoschisi bo'lgan.

O'zbek fan terminologiyasining asoschilaridan biri A.Reformatskiy atamaning "ikki tomonlama tabiati"ni, uning ikkita tizimga - "leksis" (til tizimi) va "logos" (tushunchalar tizimi) mansubligini ko'rsatdi va atamani tushuncha bilan bog'laydigan funksiyani alohida ajratib ko'rsatdi. Olim umumiy so'zlarning atamalarga o'tishini va bu jarayon natijasida so'zlarning monosemantizatsiyasini, ularning o'ziga xosligini egallashini va ekspressivlik va emotsionallikni yo'qotishni

ko‘rib chiqadi. Asrning ikkinchi yarmida atama va terminologiyani o‘rganish bo‘yicha ko‘plab asarlar nashr etildi. Bu vaqtda terminologiyaning bir qator sohalari rivojlandi, u mustaqil fan sifatida tan olindi, bu atama uning semantikasi, morfologiyasi, so‘z yasalishining o‘ziga xos xususiyatlari nuqtai nazaridan ko‘rib chiqildi. Agar terminologiyaning shakllanishi davrida asosiy e‘tibor umumiy nazariy muammolarga qaratilsa, 70-90-yillarda terminologiyani o‘rganishda ilmiy yondashuvlarning differentsiatsiyasi mavjud.

Terminologiya - bilimning turli sohaslarida terminologiyaning shakllanishi, rivojlanishi va ishlashining xususiyatlari va qonuniyatlarini o‘rganadigan fan.

Terminologiya - “tegishli bilimlar sohasidagi (bitta fan yoki bir yo‘nalish) atamalar majmui, tegishli tushunchalar to‘plamini aks ettiradi”.

Bizningcha ushbu ta‘rifdan kelib chiqib, terminologiya tartiblangan tizimli shakllanish deb xulosa qilish o‘rinlidir. Bugungi kunda terminologiyaning turli yo‘nalishlari va aspektlari ajratilgan: masalan, S.Grinev umumiy (maxsus lug‘atdagi umumiy xususiyatlar va jarayonlarni o‘rganadi), semasiologik (atamalar semantikasini o‘rganadi), tarixiy (terminologiyalar tarixini o‘rganadi, ularni tartiblash bo‘yicha tavsiyalar berish), kognitiv (ilmiy bilish va tafakkurda atamaning rolini o‘rganadi).

V.Tatarinov terminologik tadqiqotning metodologik kelib chiqishi, atama nazariyasi, filologik tadqiqotlar, funksional va stilistik tadqiqotlar, diaxronik tadqiqotlar, terminologiyani tartibga solish va standartlashtirish, terminologiya, ilmiy -texnik tarjimaning terminologik jihatlari, professional lingvodidaktika, sanoat terminologik tadqiqotlari kabi sohalarni belgilaydi. L.Alekseeva va S.Mishlanova normotsentrik (integral, mantiq bilan muloqotga yo‘naltirilgan), lingvotsentrik (integral, tilshunoslik bilan muloqotga yo‘naltirilgan) va antropotsentrik (kognitiv, odam bilan muloqotga yo‘naltirilgan) terminologiyasini farqlaydilar.

Umumiy terminologiya bo‘yicha asosiy ishlardan biri sifatida S.Grinevning “Terminologiyaga kirish”ini ajratib ko‘rsatish kerak. Muallif terminologiyaning fan

sifatida mohiyatini ochib beradi, terminologiyaning asosiy jihatlarini ajratib ko'rsatadi, maxsus lug'at tipologiyasini o'rganadi, atamani alohida belgi sifatida tahlil qiladi. Bu ilm-fan bilan bevosita bog'liq, chunki u turli bilim sohalariga xizmat qiladi.

Konsepsiya, ya'ni, ilmiy tushunish natijasida, bu tizimning boshqa a'zolariga mos keladigan atamasiz fanga kirish mumkin emas.

Terminologiya va mantiq o'rtasida o'zaro bog'liqlik munosabatlari mavjud, chunki terminologiyada turli xil mantiqiy texnikalar qo'llaniladi (tasniflash, har qanday sohadagi bilimlarni tizimlashtirish) va mantiq tegishli atamalar bilan tavsiflanadi.

Terminologiya axborot nazariyasi bilan bog'liq, chunki maxsus bo'linmalar yordamida professional ahamiyatga ega bo'lgan ma'lumotlar yoziladi, saqlanadi va uzatiladi. Bu maxsus ma'lumotlarni makon va vaqtda saqlash va uzatish shartlari. Texnik topshiriq va nomzodlik nazariyasi o'rtasida bevosita bog'liqlik mavjud. Bu borada M.N.Volodinaning "Terminologik nominatsiya nazariyasi" monografiyasi indikativdir. Tadqiqotchi terminologik nominatsiyaning mutaxassislarining kognitiv faolligiga bog'liqligini tahlil qilib, terminologik nominatsiyaning quyidagi jihatlariga alohida e'tibor qaratadi: psixolingvistik, kognitiv-axborot, lingvistik va lingvistikpragmatik.

Terminologiya bo'yicha eng muhim ishlardan biri bu V.Leychikning "Terminologiya: predmeti, usullari, tuzilishi" tadqiqotidir, unda asosiy terminologiya asarlari, atamaning turli ta'riflari, atamaning mazmunli va rasmiy tuzilishi tahlil qilingan. Terminlarning tipologiyasi va tasnifi, terminologiyada qo'llaniladigan asosiy usullar. Terminlarni noto'g'ri ishlatish, tamoyillarni bilmaslik terminologik tizimlarning tashkil etilishi va ishlashi inson faoliyatining barcha sohalarida aloqa buzilishiga olib kelishi mumkin. Shu nuqtai nazardan, XX - XXI asr boshlari deb bahslashish mumkin. Bu turli terminologik tizimlarning

rivojlanishida, terminologiyaning tegishli lingvistik, falsafiy va amaliy nazariy muammolarini ishlab chiqishda noyob davr sifatida e'tirof etiladi.

Tilning maxsus birligi sifatida atamaning mohiyatini, atama va so'z ma'nosi hajmining nisbatlarini aniqlash, ularning konseptual va lingvistik xususiyatlarini aniqlash xususiyatlari, universal va milliy o'ziga xos xususiyatlarini tadqiq qilish asosiy vazifalardan biri sifatida ko'rib chiqish muhim. Bu maqsad quyidagi vazifalarni hal qilishni talab qildi:

1) o'ziga xos paradigmatic munosabatlarni aniqlash terminologiya tizimidagi atama (polisemiya, sinonimiya, antonimiya);

2) atamalar va nomenklatlarning konseptual xususiyatlarini solishtirish va ular orasidagi o'xshashlik va farqlarni aniqlash;

3) milliy va xalqaro miqyosda terminologik tizimlarning normallashtirishiga erishish uchun atamalarni birlashtirish va uyg'unlashtirish usullari va usullarini o'rganish;

4) atamalarning tillararo uzatilishining o'ziga xos xususiyatlarini va ularni tarjima qilishda ekvivalentlikka erishish usullarini qayd etish. Bu jihatlar ularning birgaligida har tomonlama ko'rib chiqiladi va tadqiqotning ilmiy yangiligi, o'ziga xosligi o'rganiladi.

Birinchidan, tadqiqotchilarni deyarli butun sanoat tarixi davomida terminologik birliklarning konseptual mazmuni masalasi o'ziga jalb qildi. V.Tatarinov ta'kidlaganidek, konsepsiya "terminologiya fanining eng ko'p muhokama qilinadigan toifalaridan biridir", chunki terminologik ish uchun konsepsiya bilan bog'liq ba'zi minimal mantiqiy qoidalarni aksiomatik tarzda qabul qilish kerak. "Terminologiyaning mantiqiy muammolari termin ishining samaradorligiga bevosita ta'sir qiladi, chunki terminologiya faniga aloqador bo'lmagan mantiqiy bilimlar terminologning umumiy ta'limining elementidir".

Termin va so'z o'rtasidagi munosabatlar muammosi uzoq vaqtdan beri terminologiyaning eng muhim muammolaridan biri bo'lib kelgan va birinchi

navbatda tadqiqotchilarning e'tiborini tortgan, chunki termin nima ekanligini aniqlamasdan turib, terminologik ishning vazifalari haqida gapirish mumkin emas. atama va so'z o'rtasidagi munosabatni majburiy o'rnatishni nazarda tutadi»8. Asosiy xususiyatlarga to'xtalib o'tilgan, bunga asoslanib, atamalar an'anaviy ravishda tilning leksik darajasini tashkil etuvchi so'zlarning qolgan qismiga qarama -qarshi bo'lgan.

Birinchi farqlovchi xususiyat - bu so'zning paradigmaticasini belgilaydigan narsaga boshqacha munosabat. Biz polisemiya va sinonim va antonimik munosabatlarga kirish kabi hodisalar haqida gapirayapmiz. Leksikologiya muammolari ko'rib chiqilgan har qanday ishda quyidagi formulalarni topish mumkin: "Polisemiya, ya'ni" polisemiya "oddiy so'zlarga xosdir. Bu juda tabiiy. Nom sifatida so'zlar bir narsadan ikkinchisiga yoki bu narsaning har qanday belgisiga yoki uning qismiga osonlikcha o'tishi mumkin".

A.Reformatskiyning fikriga ko'ra, isloh qilingan atamalar o'ziga xos xususiyatlarga ega: "Terminlar nafaqat tilda, balki ma'lum bir atamaning bir qismi sifatida mavjud. Agar umumiy tilda (bu terminologiyadan tashqarida) so'z ko'p ma'noli bo'lishi mumkin bo'lsa, u holda ma'lum bir terminologiyaga kirsam, bu aniq bo'ladi". "Oddiy" leksik birliklar uchun (ya'ni terminologik xarakterga ega bo'lmaganlar uchun), yadro turini jismoniy, biologik yoki (eskirgan) artilleriyadan foydalanish holatlari polisemiya deb hisoblanadi, chunki bu yerda metaforik uzatish sodir bo'ladi. Terminologiyada mazkur hodisa turlicha izohlanadi.

Tilshunoslikda, til tuzilishining deyarli barcha darajalariga nisbatan, xuddi shu atama tadqiqot obyektini va u bilan shug'ullanadigan sohani ifodalash uchun ishlatiladi, masalan, fonetika, grammatika va boshqalar. Sinonimiyaga kelsak, S.Grinev atamalar va terminologik tizimlarga qo'yiladigan talablardan biri uning yo'qligidir. Shu bilan birga, u quyidagilarni ta'kidlaydi: "Shu bilan birga, terminologik lug'atning barcha sohalarida ko'p sonli sinonimlar mavjud va ba'zi sinonimiya turlari (o'zlashmaga olingan va avtosinxronli terminlar, neologizmlar va

eskirgan atamalar va boshqalar o'rtasida) muntazamdir; sinonimlar soni juda katta bo'lishi mumkin –“Candida albicans” tibbiy atamasi 100 dan ortiq sinonimga ega”. Terminologik tizimlarda sinonimiyaning nomuvofiqligi, ularning vazifalariga zid ekanligini ko'rsatish bilan bir qatorda, uning ijobiy rolini ta'kidlab, qarama -qarshi bo'lgan hukmlarni ham topish mumkin. Biz bunday nuqtai nazarni topamiz, masalan, V.Tatarinovda: “Texnik til terminologiyada sinonim (variant) dubletdan uzoqroq ekanligini, lekin fikr mavzusiga yangicha qarashni aniqlashning faol lingvistik vositasi ekanligini tasdiqlaydi. Ko'p nominativ til vositalari yordamida aqliy tuzilmalarning o'zgaruvchanligi amalga oshadi, shuning uchun sinonimiya-rivojlanayotgan fanning belgisidir. Ilm -fanning rivojlanish darajasi qanchalik baland bo'lsa, mutaxassisning tafakkuri shunchalik sinonimdir”. Bizningcha, buni shu bilan izohlash mumkinki, agar terminologik tizim uchun sinonimlar yoki omonimlarning mavjudligi qanchalik maqsadga muvofiq degan savol tug'ilsa, antonimiyaga shubha yo'q. Biroq, leksemalarning terminologik ishlatilishi enantiosemiya hodisasini eslatuvchi effektini, ya'ni bitta so'z ichida antonimik ma'nolarning rivojlanishini keltirib chiqarishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Vinokur, G. O. O nekotorix yavleniyax slovoobrazovaniya v russkoytexnicheskoy terminologii [Tekst] / V. A. Tatarinov. Istoriya otechestvennogo terminovedeniya. Klassiki terminovedeniya: Ocherk i xrestomatiya. - M.: Moskovskiy Litsey, 1994.S.257
2. Lotte, D. S. Uporyadocheniye texnicheskoy terminologii // B. A. Tatarinov. Istoriya otechestvennogo terminovedeniya. Klassiki terminovedeniya: Ocherk i xrestomatiya. - M.: Moskovskiy Litsey, 1994.S.74
3. Reformatskiy, A. A. Chto takoye termin i terminologiya [Tekst] / A. A. Reformatskiy // V. A. Tatarinov. Istoriya otechestvennogo terminovedeniya. Klassiki terminovedeniya: Ocherk i xrestomatiy. - M.: Moskovskiy Litsey, 1994.S.309
4. Nasimova, S. Y. (2024, August). ANTROPONIM SARLAVHALAR. In *Conference on Applied and Practical Sciences* (pp. 149-151). Open Journal Systems.

5. Yaxuyayevna, N. S. . (2024). Public Health Communication Enhancing Knowledge and Empowering Communities. *International Journal of Formal Education*, 3(4), 287–290.

6. Bakhodirovna, E. M. (2024). STRUCTURAL AND FUNCTIONAL FEATURES OF PHRASEOLOGICAL UNITS IN THE TEXTS OF WORKS OF ART (ENGLISH AND UZBEK AUTHORS). *Eurasian Journal of Academic Research*, 4(2-1), 111-117.

7. Aitmuratova, P., Yorova, S., & Esanova, M. (2023). The role of foreign languages in our life. *Theoretical aspects in the formation of pedagogical sciences*, 2(4), 161-164.

8. Yorova, S., & Hasanova, F. (2024). TIBBIY DISKURSGA XOS BO ‘LGAN KASBIY VA KOMMUNIKATIV KOMPETENSIYA. *Центральноазиатский журнал междисциплинарных исследований и исследований в области управления*, 1(8), 68-71.

9. Zikiryaevna, S. A. (2022). DISCURSIVE ANALYSIS OF DERIVED METONYMIE. *Journal of Positive School Psychology*, 1588-1592.

10. Vaxtiyarovna, B. D., Xolmurodovna, M. S., Nabiyevna, H. K., Maxammadovna, K. N., & Abdumannopovna, R. X. (2019). Modern methods in learning English. *International scientific review*, (1 (41)), 32-35.

11. Xolmurodovna, M. S. (2024). SYNTACTIC ANALYSIS AND THEIR TYPES IN ENGLISH LINGUISTICS. *JOURNAL OF INTERNATIONAL SCIENTIFIC RESEARCH*, 1(2), 163-166.

12. Айтмуратова, П. Г. (2022). Важность обучения латинскому языку в медицинских вузах. *Science and Education*, 3(12), 897-902.

13. Айтмуратова, П. Г. (2024). I-III СКЛОНЕНИЯ ИМЁН СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ В ЛАТИНСКОМ ЯЗЫКЕ. *Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi*, 22(5), 37-42.

14. Shodikulova, A. Z. (2021). Methodology For Using Computer Training Programs In English Lessons. *Turkish Journal of Computer and Mathematics Education (TURCOMAT)*, 12(13), 3358-3367.

15. Mallaevna, N. S. (2024). THE SOCIAL AND CULTURAL IMPORTANCE OF THE LATIN LANGUAGE AND ITS PRESENT AND HISTORICAL LANDSCAPE. *Central Asian Journal of Academic Research*, 2(5), 51-55.

16. Alisherovna, A. U. (2023). Discourse in modern linguistics. *Journal of new century innovations*, 26(5), 123-128.

17. Alisherovna, A. U., & Uves, S. (2023, November). CLINICAL TERMINOLOGY: UNDERSTANDING WORD-FORMATION, GREEK ROOTS, SUFFIXES, AND PREFIXES. In *International conference on multidisciplinary science* (Vol. 1, No. 5, pp. 206-209).

18. Mardanovich, M. Z., & Mokhigul, O. (2024). Personality in teaching the module of latin and medical terminology in the medical higher education institution. *Journal of Universal Science Research*, 2(1), 425-435.

19. Mardanovich, M. Z. (2023). Lotin tilining zamonaviy tillarga bevosita va bilvosita ta'siri. *Research Focus International Scientific Journal*, 2(6), 132-136.

20. Фомина, М. А., & Бекназарова, М. К. (2021, January). МЕДИЦИНСКИЕ ТЕКСТЫ НА АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ. In *The 5th International scientific and practical conference "World science: problems, prospects and innovations"* (January 27-29, 2021) Perfect Publishing, Toronto, Canada. 2021. 1300 p. (p. 1158).

21. Qurbonova, Z., & Maxmudov, Z. (2023). LOTIN TILIDA KLINIK TERMINLARNING TO'G'RI QO'LLANISH YUZASIDAN FIKRLAR. *Евразийский журнал академических исследований*, 3(3 Part 3), 23–27. извлечено от <https://www.in-academy.uz/index.php/ejar/article/view/11503>

22. Aminovna, Y. D., Ubaydullayevich, F. F., & Tog'aymurodovich, R. J. (2020). The development of speech activity in students. *International Journal on Integrated Education*, 2(4), 95-97.

23. Fayzullaev, F. U. "The Role of Critical Thinking in Learning a Foreign Language." *JournalNX*, vol. 7, no. 1, 2021, pp. 68-70.

24. Hamdamova Muqaddas Xamidovna. (2024). FRANSUZ TILIDA MURAKKAB NISBIY OLMOSHLARNING ISHLATISH METODIKASI. *Miasto Przyszłości*, 53, 451–452. Retrieved from <http://miastoprzyszlosci.com.pl/index.php/mp/article/view/4859>

25. Hamdamova Muqaddas Xamidovna. (2024). Le Developpement De Tourisme Entre La France Et L'ouzbekistan. <https://doi.org/10.5281/zenodo.14001984>

26. Zafar, M., & Sohiba, N. (2023). Kundalik turmushda keng qo'llanilishda bo'lgan suyuqliklarni ifodalovchi dori shakllari haqida chet el ilmiy nashrlaridan olingan fikrlar.

27. Makhmudov, Z., Tuychiyev, K., & Usmanov, S. (2023). SOME OF THE MOST USED FORMS OF MEDICINE IN MEDICAL PRACTICE-THE USE OF TABLETS AND SOLUTIONS. *Theoretical aspects in the formation of pedagogical sciences*, 2(13), 20-26.

28. Mardanovich, M. Z. (2023). Effective use of innovative educational technologies in teaching practical classes of the subject” latin language and medical terminology. *Multidisciplinary Journal of Science and Technology*, 3(3), 369-375.

29. Mardanovich, M. Z. (2024). DORIVOR VOSITALARI NOMENKLATURASINING TIPIK GURUHLARI VA ULARNING AHAMIYATI. *SCIENTIFIC JOURNAL OF APPLIED AND MEDICAL SCIENCES*, 3(5), 480-487.

30. Omonova, M., & Makhmudov, Z. (2023). Modern signs of using the quince plant in folk medicine. *International Bulletin of Medical Sciences and Clinical Research*, 3(4), 41-45.

31. Zafar Maxmudov, LOTIN TILI VA TIBBIY TERMINOLOGIYA DARSLARIDA YUNON KLINIK VA FARMATSEVTIK ATAMALARINING QO'LLANILISHI, <https://research-edu.com/index.php/namdu/issue/view/14>
<https://research-edu.com/index.php/namdu/article/view/975>

32. Zafar Maxmudov, THE IMPORTANCE OF INSURED MEDICINE IN THE DEVELOPMENT OF PHARMACY IN UZBEKISTAN. (2023). *Journal of Universal Science Research*, 1(6), 185-190.
<https://universalpublishings.com/~niverta1/index.php/jusr/article/view/1141>

33. Maxmudov, Z. M. Retsept yozishda duch kelinadigan ayrim muammolarning qonuniy yechimi va amalda qo'llash haqida ba'zi mulohazalar,“. *O'zbekistonda ilmiy-amaliy tadqiqotlar” mavzusidagi.*

34. Ozoda, A., & Mardanovich, M. Z. (2023). Na'matak–bebaho ne'mat. *Scientific Impulse*, 1(9), 301-306.